

3. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця: „Книга-Вега”, 2003. – 416 с.
4. Письма В.А.Сухомлинского Н.П.Кузину, заведующему сектором школ отдела науки и учебных заведений ЦК КПСС. 1960. – ЦДАВО України. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Спр. 944. – 13 арк.
5. Сахаров В.А. В.А.Сухомлинский и современность// Начальная школа. – 2002 – № 9. – С.20-21.
6. Сухомлинский В. Неотложные проблемы теории и практики воспитания // Нар.образование. – 1961. – № 10. – С. 54 – 61.
7. Сухомлинский В.А. Без сказки нельзя представить детство (текст беседы с марийскими педагогами) // Комс. правда. – 1976. – 3 окт.
8. Сухомлинский В.А. В расчете на абстрактного ученика // Нар.образование. – 1991. – № 4. – С.11-12.
9. Сухомлинский В.А. Устранение перегрузки учащихся домашними заданиями // Сов.пед. – 1952. – № 10. – С.36-42.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад.шк., 1976 – 1977.

УДК 37 (09)

Л.Д. Березівська

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ЦІННОСТІ У ШКОЛЯРІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО І О.А. ЗАХАРЕНКА

У статті висвітлено ідеї В.О. Сухомлинського і О.А. Захаренка щодо проблеми формування патріотизму як цінності у школярів.

The article covers V. O. Sukhomlyns'yi and O. A. Zakharenko's ideas regarding the problem of patriotism formation as a value among schoolchildren.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства з особливою гостротою актуалізується проблема виховання в учнів патріотизму, тобто любові до Батьківщини, глибокої поваги до своєї держави, її історії, звичаїв і традицій, культури українського народу. Про це йдеться в Законі України “Про позашкільну освіту” (2000), Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національній доктрині розвитку освіти (2002). Зокрема, громадянське і патріотичне виховання розглядаються складовими національного виховання [7: 182].

Нині поняття “патріотизм” тлумачиться як “прагнення культивувати в собі почуття, волю й життєві настанови в руслі патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати в собі духовне життя свого народу – сприйняти українську мову й історію, українську державність і правосвідомість, українське світосприймання, пісню, літературу й соціонормативну культуру тощо як свої власні” [6: 633].

Українські дослідники виокремлюють три різновиди патріотизму: етнічний (ґрунтується на почутті власної причетності до свого етносу, його мови, культури й історії), територіальний (ідентифікує себе з певною місцевістю), державний патріотизм (його головна мета – виховання в дітей державницького, громадянського світогляду) [6: 634].

Звісно, патріотичне виховання учнів у школі завжди було і є провідним. Проте в Імперську добу в українських дітей формувалися патріотичні почуття щодо Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель, у радянські часи – щодо Радянського Союзу. Склалося так, що В.О. Сухомлинський і О.А. Захаренко працювали в радянську добу, коли школа мала виховувати в учнів радянський патріотизм, тобто усвідомлене ставлення до держави СРСР як до Вітчизни. Водночас О.А. Захаренко працював і в період зародження національної демократичної реформи школи у другій половині 80-х років і в незалежній Україні.

Зазначимо, що творчу спадщину В.О. Сухомлинського та О.А. Захаренка вивчали і вивчають багато українських учених (М.Я. Антоненко, Н.М. Бібік, Л.С. Бондар, Н.П. Дічек, С.О. Захаренко, Н.А. Калініченко, О.В. Крутенко, Ю.І. Мальований, Н.С. Побірченко, Л.І. Прокопенко, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Т.В. Філімонова та ін.). Ми ставимо за мету з'ясувати, якого значення В.О. Сухомлинський і О.А. Захаренко надавали вихованню в учнів патріотизму, які були шляхи і джерела його формування в очолюваних ними школах.

Обидва педагоги у своїх працях розмірковували над *суттю поняття "патріотизм"* чи похідними від нього. Так, В.О. Сухомлинський акцентував увагу на тому, що патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів значною мірою пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною та емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею, "з розумовим, моральним, трудовим, ідейно-світоглядним, естетичним, емоційним становленням особистості". Він доводив, що "патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується" [8: 131].

Патріотичне виховання, на думку педагога, – це "пізнання, осягнення людиною своєї Батьківщини, становлення в нашій душі в роки дитинства і ранньої юності патріотичної серцевини", "це найтонші, найскладніші процеси в тому безмежно складному сплетінні ідей, вчинків, переконань, думок, прагнень", це "загартування душі й тіла для можливих грізних випробувань" [10: 167].

Василь Олександрович пов'язував слова "патріотизм", "Батьківщина", "громадянин" з трьома іншими поняттями – "народ", "труд", "хліб" і називав їх могутніми коренями громадянськості [17: 313].

Надзвичайно глибокою є думка О.А. Захаренка про те, що "патріотами не народжуються", а "ними стають у процесі становлення особистості, в процесі виховання і впливу засобів масової інформації" [2: 77]. На переконання педагога, "патріотизм – це святе почуття, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг і навіть приводить до самопожертви в ім'я Батьківщини, в ім'я дітей, яким належить майбуття, в ім'я людини (коханої дівчини, дружини, власних, а то й чужих дітей)" [2: 78].

Олександр Антонович Захаренко визначив поняття "національний" патріотизм. Це поняття він тлумачив як "любов до патріотів країни, до її народу, гордість за своє, за досягнення в науці, спорті, медицині і т.д.". Водночас він увів поняття "практичний або дієвий патріотизм", що "розпочинається від батьківської садиби, хати, села, міста України", і поняття "реальний патріотизм", "який розпочинається з лелечинового гнізда, що примостилося на телефонному стовпі або на батьківській хаті" [2: 213].

У статті "Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв'язати?" (1999) педагог, узагальнивши зроблене щодо формування в учнів Сахнівської середньої школи патріотизму, ще раз тлумачить його суть: "В одного Батьківщина починається з лелечого гнізда на хаті, в другого – з річки, луків, пшеничного поля, в третього – з яблуневого чи вишневого садка, в якому промайнуло дитинство. Всіх нас об'єднує родина, яку шануємо, пам'ятаємо" [2: 65].

Видатні педагоги-практики, директори авторських шкіл порушували проблему щодо *провідної ролі школи* у формуванні патріотизму в учнів як цінності. Так, В.О. Сухомлинський переконував, що школа має виховувати почуття любові до Батьківщини, обов'язку перед Вітчизною і народом. Зокрема, він писав: "Чим більше конкретних вчинків в ім'я процвітання Батьківщини здійснює людина, тим більше оволодівають інтереси народу особистими інтересами; турбота про благо суспільства стає особистою справою" [10: 132].

У праці "Розмова з молодим директором" (1973) Василь Олександрович повідомляв про те, що він як директор Павлиської середньої школи щороку в підсумковій доповіді аналізував проблему патріотичного виховання, намагався узагальнено показати, "як педагогічний колектив виховує в дітей, підлітків, юнаків і дівчат патріотичне бачення світу", як від патріотичного бачення через глибоко індивідуальні почуття ми ведемо людину до виконання обов'язку перед Вітчизною. Що зроблено конкретно для того, щоб кожний клаптик рідної землі, кожний пагорбок стали рідними, дорогими для дитини?" [15: 624].

На думку педагога, школа має проводити серйозну роботу для виховання в дітей і молоді патріотичних почуттів. На шкільних зборах у Павлівській школі батькам розповідали про те, “як багато батьків і матерів своєю повсякденною, буденною працею, своїм побутом виховують у дітей дійову любов до Батьківщини” [16: 31].

О.А. Захаренко у книзі “Школа над Россю” (1979) також наголошував, що саме з любові до школи починається Батьківщина [16: 66]. Таким чином, школа має бути осередком патріотичного виховання учнів.

Стрижневу роль у формуванні в учнів патріотичних почуттів відіграє *вчитель*. У цьому руслі надзвичайно глибокою є думка В.О. Сухомлинського про те, що “у патріотичному вихованні найяскравіше виявляється проектування людини”, а, “формуючи патріотичні почуття і переконання, далекоглядний вихователь орієнтується на майбутнє” [8: 133]. Педагог підкреслював, що вихователь має “творити патріотичний стрижень людини”, а саме допомагати дитині побачити світ навколо себе, “почути музику рідної природи” [8: 133–134]. “Патріотичне бачення світу починається з того, що доросла людина, пригадуючи своє дитинство, бачить то струнку тополлю біля дороги, то зелений луг із жовтими вогниками – квіточками кульбаби, то ніжні пелюстки вишневого цвіту; чує, заплющивши очі, далеку пісню, яка доноситься з луку, пісню про те, як доспіває жито, пісню про вітер у широкому полі”, – писав Василь Олександрович у праці “Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості” (1970) [8: 135–136].

Аналізуючи праці обох педагогів, бачимо, що вони ґрунтовно і глибоко осмислювали проблему стосовно *джерел* патріотичного виховання. До таких джерел В.О. Сухомлинський відносив: природу рідного краю, матір і батька, рідне село чи місто, колгоспи, підприємства, де працюють батьки, минуле Вітчизни і її героїчну історію. “Світ дитини – це насамперед природа, яка оточує її в дитинстві, піклування матері й батька, казка, пісня”, – наголошував педагог [8: 133–134].

Василь Олександрович називав *мову народу* “повноводною річкою”, “поезією”. Завдання вихователя, на його думку, полягає в тому, щоб відкрити її поетичну грань перед дітьми. І це найважче і найтяжче в патріотичному вихованні. Педагог підводить до думки про життя слова: “Слово рідної мови повинно жити в дитячій творчості». За допомогою *уроків життя слова* вихователь має назавжди зберегти в душах вихованців яскраві картини дитинства, “провести нитки – тонкі й міцні – від кожного серця до великого й безсмертного – до народу, до його невичерпної духовної культури” [8: 136–137].

Провідною думкою педагога є та, що “вічно живим і незмінним джерелом патріотичних почуттів і переконань є любов сина і дочки до матері й батька, матері й батька до дітей”. На його думку, у школі і сім’ї має панувати *культ Матері й Батька, культ Дідуся й Бабусі* [8: 138]. “Від почуття любові й поваги до матері, до священної готовності віддати своє життя боротьбі за Вітчизну – це стежинка, йдучи по якій, людина піднімається на вершину патріотичного бачення світу, патріотичної праці, патріотичного життя”, – зазначав Василь Олександрович [8: 138].

В.О. Сухомлинський вважав, що для кожної людини Батьківщина починається з чогось маленького, ніби незначного і непомітного, “як груди матері, як її ласкавий дотик, як рідне слово”, “рідний куточок, що втілює в собі живий образ Вітчизни”. На його думку, патріотичне становлення полягає в тому, щоб цей куточок на все життя увійшов у душу кожної людини як перше животворне джерело, з якого вона починається. Педагог писав: “Ніколи не забувай про свою теплу, затишну колиску, з якої ти вилетів, як пташеня, що якби не вона – ти був би ніщо, перед тобою не відчинилися б двері у величезний світ Батьківщини” [11: 167].

Василь Олександрович наголошував, що патріотичне виховання має багато граней і одна з них – це *бачення світу*. Він радив педагогам і батькам дбати про те, щоб дитина любила світ, у якому народилася; щоб “у свідомості, в емоційній пам’яті дітей назавжди зберігалися найменші деталі природи, ті незабутні куточки, з яких поступово складається світ, дорогий для людини. Ідеться про те, що називається пам’яттю серця” [11: 168].

У праці “Як виховати справжню людину” (1970) Василь Олександрович наводить роздуми випускників школи про Вітчизну через двадцять п’ять – тридцять років після її закінчення. Одна вихованка асоціювала з Вітчизною ластівчине гніздо над її ліжком, що нагадувало їй батька й матір, материну пісню, струнку тополю, блакитне небо. Другий випускник з Батьківщиною пов’язував стару Дідову Вишню; третьому – слово “Батьківщина” нагадало той день, коли мама вперше дала йому в руки “Кобзар” тощо. І це було найкращим для педагога результатом копіткої і тривалої, “тонкої й складної” роботи – формування в учнів любові до Вітчизни. А сам він так оцінив висловлювання своїх учнів: “...в усіх наведених висловлюваннях червоною ниткою проходить думка про те, що краса рідної землі, захоплення усім дорогим, незрівняним, найтонші рисочки навколишнього світу, що запам’яталися на все життя і стали першим джерелом патріотичної свідомості” [11: 169]. “Батьківщина починається для дитини з шматка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок матері над колискою”, – зазначав В.О. Сухомлинський у праці “Серце віддаю дітям” (1969) [13: 219]. На думку педагога, і *казка* є джерелом любові до Батьківщини, бо казкові образи допомагають малюкам відчувати красу рідної землі [13: 38].

Зміст освіти також має бути джерелом виховання в учнів патріотичних почуттів. “Навіть навчальний матеріал, що має, здавалося б, суто пізнавальний характер, можна успішно використати для пробудження й розвитку високих моральних почуттів – любові до Батьківщини, почуття обов’язку перед нею”, – наголошував Василь Олександрович у праці “Духовний світ школяра” (1960) [9: 253].

Джерелом виховання патріотизму, безперечно, є *історія Батьківщини* “як вічно жива сила, яка створює громадянина” [8: 149]. “Юнаки і дівчата, ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі мають ввійти кращі народні традиції, стати для вас святим законом”, – писав В.О. Сухомлинський у праці “Як виховати справжню людину” [8: 171].

Проблему джерел формування в учнів патріотизму розглядав і О.А. Захаренко: “Високі почуття патріотизму мають свої корені в національних традиціях, у рідній мові та національній культурі, у стінах батьківського дому і на стежці серед живої, не скаліченої природи, біля рідного будинку. Навчити розуміти – це значить виховати громадянина планети з ідеалами миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужої біди. Це так само важливо, як змалку навчати радіти успіхам друзів, сусідів, рідних” [1: 86]. Він був упевнений, що витoki патріотичних почуттів криються в батьківському домі, рідній мові, природі рідного краю, в національній історії.

Олександр Антонович, як і Василь Олександрович, пріоритетним джерелом патріотичного виховання вважав *рідну мову*. Він писав: “Серед скарбів України є наша рідна колискова мова. Можливо, точніше – Шевченкова мова. Це він – володар скарбу – примножив його, збагатив, передав нинішньому поколінню величаву красу, голубину ніжність, кохану щедрість, солов’їну музикальність” [3: 77]. О.А. Захаренко зазначав, що “мова – це національна святиня, її треба берегти” [2: 131].

Безперечно, обидва педагоги відводили велику роль *сім’ї*, зокрема тісному зв’язку школи і сім’ї в ході формування в учнів патріотизму. “Та коли вікно у світ розчинятимуть не тільки вчитель, а й найближчі люди, то почуття патріотизму формуватиметься в дитини на особливо міцній основі”, – писав В.О. Сухомлинський у статті “Про деякі сторони виховання радянського патріотизму” (1955) [16: 31].

В.О. Сухомлинський та О.А. Захаренко радили батькам свято зберігати пам’ять про загиблих на фронті родичів, показувати дітям, що радісні і щасливі події сім’ї дає їм Батьківщина. “Духовний зв’язок висхідного і нисхідного поколінь, пройнятий любов’ю, відданістю, пам’яттю серця”, Василь Олександрович вважав одним із найглибших коренів патріотизму [11: 246].

У школах, очолюваних видатними педагогами, патріотичне виховання здійснювалося через *систему виховних заходів*. Так, Павліський директор серед важливих заходів патріотичного виховання називав: подорожі учнів рідним селом, районом, областю,

Україною; у світ подвигів людей в ім'я Батьківщини, прадідів і дідів, своїх співвітчизників, учасників Великої Вітчизняної війни; створення в кожному класі Куточків бойової слави земляків [8: 139, 147].

В.О. Сухомлинський закликав особливо трепетно ставитися до ветеранів Великої Вітчизняної війни: “Ти зустрів людину на милицях і з медаллю на грудях. Вклонися інвалідові Вітчизняної війни. Він грудьми захистив твоїх батьків. Завдяки йому ти живеш на світі – щасливий і вільний. ... Бережи сімейні реліквії Великої Вітчизняної війни – листи твого діда і прадіда, медалі і ордени, фотографії. Це честь і гордість твого роду. Передавай онукам і правнукам розповіді про подвиги й заслуги своїх предків” [11: 306–307].

У Павлиській школі піонери проводили велику пошукову роботу. Було створено Кімнату Вічної Слави, де представлені портрети земляків, котрі полягли підчас Великої Вітчизняної війни [12: 573], рукописний журнал “Наші земляки в роки Великої Вітчизняної війни” [13: 255]. Свято пісні, Свято квітів, Свято птахів, День пам'яті Зої Космодем'янської, День невідомого героя та інші сприяли формуванню в учнів патріотизму [14: 82].

В.О. Сухомлинський вважав, що присвятити своє життя захисту Вітчизни – честь юнака. Школа має морально готувати юнаків до військового обов'язку [11: 307]. Ефективними в цьому є заходи, що стали традиційними для Павлиської школи: розповіді солдатів і офіцерів, учасників боїв з фашистами, розповіді про героїзм дідів і прадідів. Саме такі заходи допомагають, як вважав Василь Олександрович, виховувати “в юних душах моральні якості, яким ми надаємо виняткового значення в становленні єдності патріотичних почуттів і патріотичної свідомості, – співпереживання і усвідомлення причетності до героїчного минулого, величного теперішнього і славного майбутнього Вітчизни” [11: 320].

Досвід Павлиської середньої школи з формування у школярів та молоді патріотичних почуттів творчо використав колектив Сахнівської середньої школи. Зокрема, тут споруджено й обладнано протягом двох років (1968–1969) музейно-навчальний комплекс. У створенні комплексу активну участь брали учні, учителі, батьки. Назви й експозиції створених експозиційних зал говорять самі за себе: “Історія рідного краю”, де зібрано старовинні знаряддя праці; “В полум'ї революції”, експозиції якого розповідають про створення колгоспу; “Велика Вітчизняна війна радянського народу проти фашистських загарбників”, де зібрано матеріал про героїв-сахнівчан. Четвертий зал розповідає про сучасних трударів Сахнівки [2: 23].

У праці “Становлення громадянина” (1976) О.А. Захаренко, описуючи діяльність музею, зазначає, що в третьому залі експонуються рушники, передані матерями синів, які не повернулися з фронту Великої Вітчизняної війни; розповідає про велику пошукову роботу учнів і вчителів, збирання ними інформації про воїнів-односельчан, про організацію екскурсій, почесної вахти тощо [4: 8].

Спираючись на ідеї В.О.Сухомлинського, колектив Сахнівської школи, зокрема активісти музейної ради налагодили листування з випускниками школи і підготували одну залу з матеріалів усіх двадцяти випусків школи та систематично ознайомлювали учнів з листами випускників. “Відповіді на те, яким бути, що шанувати, як любити Вітчизну, народ, чому присвятити життя, подають у найпереконливішій формі розповіді випускників. Рядки листів – не офіційний звіт. Це одержана можливість сказати відверто, щиро, чим ти живеш, що складає твою сутність, що піднімає і звеличує тебе як людину, громадянина України”, – наголошував ще в 1977 р. О.А. Захаренко у праці “Щаслива доля поколінь” [2: 50].

Серед заходів, що сприяли формуванню в учнів Сахнівської школи патріотизму слід назвати такі: створення Дошки пам'яті випускникам, де викарбовано прізвища всіх випускників школи, зокрема учнів, які одержали медалі – золотими літерами; галереї Слави в коридорі школи, галереї Слави відмінників навчання та праці; опис історії школи, що розпочинається ще 1890 р.; вирощування дітьми в теплиці квітів для своїх мам і бабусь на 8 Березня, для покладання на могили загиблих сахнівчан у шкільному музеї, для учасників Великої Вітчизняної війни; створення і випуск 4-томної “Енциклопедії шкільного роду” та ін. [2: 33; 1: 69, 70]. На переконання педагога, саме “історія школи, історія доль людських,

історія трудових звершень та ратних подвигів односельчан” сприяє формуванню гордості за своїх односельчан, а отже, патріотизму [2: 50–51]. Ніхто не забутий, ніщо не забуто – цей девіз був провідним у виховній роботі обох шкіл. З проголошенням незалежності України ранкова лінійка в Сахнівській школі розпочинається козацьким маршем, а завершує її – гімн “Ще не вмерла Україна” [3: 103].

Згадаємо і про шкільну газету “Дівочі гори”, назва якої походить від однойменної назви картини Т.Г. Шевченка. На її шпальтах традиційно друкувалися картини Т.Г. Шевченка, різноманітна інформація. А творили цю газету, яка адресувалася кожній сім’ї, вчителі та учні [2: 94]. Наведемо інший приклад – на шкільному подвір’ї споруджено і музичний фонтан, робота якого супроводилася мелодією “Рече та стогне Дніпр широкий” [2: 95].

Вражаючий задум сахнівських учителів – це три криниці: “Криниця совісті”, “Криниця пам’яті”, “Господарська”. “Криниця совісті” – перша пам’ятка голодомору 1932–1933 рр. на Черкащині із п’яти скульптур реальних сахнівчан, на якій викарбовано 1100 прізвищ односельчан, майже 400 дітей [2: 147].

Унікальним явищем Сахнівської школи є Поляна Пам’яті. Цікаво, що сахнівські школярі починають свій робочий день біля цієї Поляни, де висаджено 216 кущів троянд на пам’ять односельчанам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. Хвилюючою є історія її створення. Діти і солдатські вдови, коли садили троянди, брали під кущик землю від порогу дому, з якого пішов на фронт солдат, а поливали водою з колодязя, з якого він пив [1: 75]. Щорічне святкування Дев’ятого травня (Дня Перемоги) у Павлівській і Сахнівській школах було надзвичайно емоційним, хвилюючим, пам’ятним днем, організованим не формально, а так, щоб діти запам’ятали його назавжди та ще й розповіли своїм онукам.

Обидва педагоги виділили ще один важливий аспект проблеми – *патріотизм і праця*. Так, Василь Олександрович наголошував, що коли учень знатиме історію своєї сім’ї, своїх співвітчизників, тоді він зрозуміє, “що бути справжнім патріотом – значить виростити колос на ниві, відчутти мозолі на долонях від праці для багатства рідної землі” [11: 171]. Педагог вважав, що серед найважливіших патріотичних почуттів є почуття господаря рідної землі. На його глибоке переконання, “справжнім патріотом стане той, для кого в роки дитинства, отрочтва і ранньої юності доля кожного колоска на суспільному лану, кожне деревце в суспільному саду, кожна жменька зерна на колгоспному току так само дорогі, як усе глибоко особисте, що приносить радість: іграшка, подарована матір’ю чи батьком, улюблена книжка з картинками, ковзани і лижі...” [13: 270].

Вихованню шани і любові до праці, розвитку хліборобських традицій, гордості за своє село великого значення надавав і О.А. Захаренко. Він вважав, що хлібороба треба виховувати з народження, а “отчий дім має бути святиною, гніздом, де живуть батьки, діти й онуки”. У селі мають “буяти джерела вірної любові до свого краю, а відтак і до великої нашої матері-Вітчизни”, – зазначав педагог у статті “Школа: з неї все починається” (1987). Педагог розглядав школу як майбутнє села. Саме тому, на його переконання, нею має опікуватися все суспільство. Цьому сприяли і щорічні виставки “Дума про хліб” – спільна творчість батьків і дітей, бо вони готували хлібні вироби і несли їх на рушниках до школи. О.А. Захаренко так оцінював цей захід: “На цій основі зріють вдячність і гордість особистості за свою країну, народ, формується захоплення рідним краєм, національними звичаями” [5: 80].

В.О. Сухомлинський акцентував увагу на ще одному аспекті проблеми *взаємозалежності знань учнів і виховання їхнього патріотизму*, використовуючи висловлювання О.М. Горького про те, що “патріотом бути не погано, зовсім не погано, але бути тупим і дурним патріотом – це біда”. Зокрема, він наголошував, що “міцні знання з математики, фізики, хімії – це в наш час гостра зброя патріота”, якою можна утверджувати честь і гідність Вітчизни [11: 359].

Спираючись на величезний практичний досвід, власне бачення проблеми виховання патріотизму в учнів як цінності, В.О.Сухомлинський і О.А. Захаренко залишили нам свої

заповіти. Актуалізується заповіт Василя Олександровича до сучасних учителів: “Нехай роки дитинства і отрочтва ваших вихованців будуть роками пізнання Вітчизни” [18: 402]. Далі він радить, щоб у вихованні дітей і підлітків на першому місці серед усього, що відкривається перед ними в навколишньому світі, “були святині Вітчизни – земля, густо полита кров’ю героїв; праця нових поколінь, одухотворені ідеї служіння народу; образи героїв, які віддали життя за те, щоб Вітчизна наша завжди сяjala в ореолі слави і величі” [18: 402–403].

Хвилюючим є звернення О.А. Захаренка до випускників: “Не втрачайте пам’ять як втратили її ми. Безпам’ятство – це голодомор, це зневага до праці батьків і дідів, що створили шедеври української культури, освіти, науки, техніки, зневага до тих, хто поклав голову ради цілі, ідеї, ради життя своїх дітей” [3: 221]. А серед пропозицій щодо державної програми “Освіта в XXI столітті” О.А. Захаренко запропонував Першому з’їздові педагогічних працівників України налагодити обмін досвідом діяльності різних структур освіти з виховання патріотизму, “притаманної нашим предкам доброти, взаємоповаги і порядності, культури” [2: 59]. У “Десяти заповідях синам” О.А. Захаренко писав: 1. “Любіть Україну – вашу власну державу. Не на словах, а на ділі, роблячи все, аби вона була процвітаючою, міцною, багатогою, незалежною, розумною і щасливою”; 2. “Україна має залишатися нащадкам такою ж прекрасною, якою вона зараз є. Намагайтеся кожне узлісся, кожне водоймище, луки чи поле зробити красивими. Не допускайте до влади невігласів, яким байдуже, що буде після вас. Допоможіть суспільству зберегти генофонд нації”; 3. “Менталітет – слово, яке міцно ввійшло в українську мову. Це щось схоже на характер і темперамент нації. Його треба частково підправити, щоб не виглядати серед інших народів дикунами або звіроподібними людьми”; 4. Любіть своїх дітей..., любіть своїх дружин...; 5. “До кінця своїх днів поважайте батьків”; 6. “Батько й мати залишаються для вас святими все життя до останніх днів” [2: 213].

Вочевидь ми лише торкнулися проблеми виховання в учнів патріотизму як цінності у спадщині видатних українських педагогів В.О. Сухомлинського та О.А. Захаренка, які творили в умовах радянської ідеології. Проте створені ними авторські школи були і за відсутності української державності осередками формування не лише загальнодержавницького патріотизму, а й передусім етнічного і територіального. О.А. Захаренко після розпаду СРСР і проголошення незалежності України зміг підняти цю проблему на державний рівень, розвинути погляди В.О. Сухомлинського. Багато спільного в міркуваннях обох педагогів, а саме: питання патріотизму має узгоджуватися з генотипом української дитини, з її навколишнім середовищем; велику роль у формуванні патріотизму повинна відігравати школа як осередок культури й духовності в тісній взаємодії із сім’єю; формування патріотизму має стати стратегічним завданням держави. Джерелами патріотичного виховання є батьківський дім, праця батьків, дідів, родичів, рідна природа, мова, історія рідного краю і Вітчизни, народні традиції, пісня, казка. Патріотизм має бути серцевиною навчально-виховного процесу, а любов до людей, любов до праці, здобуті міцні знання – основою реалізації патріотичних почуттів щодо Батьківщини. Ідеї видатних педагогів стосовно формування у школярів патріотизму як цінності актуалізуються на сучасному етапі розвитку України в умовах політичної та економічної кризи, бо патріотизм є потужним фактором об’єднання та розвитку суспільства. На нашу думку, подальшого вивчення заслуговує питання трансформування ідей українських педагогів щодо формування в учнів патріотизму в контексті зміни парадигми суспільного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Академік із Сахнівки / Під ред. професора Кузьмінського А.І. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 448 с.
2. Захаренко О.А. Слово до нащадків / О.А. Захаренко. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
3. Захаренко О.А., Захаренко С.О. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 років / О.А. Захаренко, С.О. Захаренко. – Сахнівка, 2002. – 295 с.

4. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Становлення громадянина / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Тов. “Знання” УРСР. – 1976. – 30 с.
5. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Рад. шк., 1979. – 154 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // В. Г. Кремень. Освіта і наука України: шляхи модернізації: (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С. 178–201.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.55–208.
9. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.209–400.
10. Сухомлинський В.О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.7–146.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.149–416.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.417–654.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С.7–279.
14. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.7–390.
15. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.391–626.
16. Сухомлинський В.О. Про деякі сторони виховання радянського патріотизму / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.29–35.
17. Сухомлинський В.О. Як любити дітей / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.292–308.
18. Сухомлинський В.О. Слово до спадкоємця / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.401–410.

УДК 37.013

Л.С. Бондар

ПЕДАГОГІКА ДОБРА І ДУХОВНОСТІ У ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті доведено, що виховна система В.О.Сухомлинського була пронизана педагогікою добра і духовності.

The article proved that the educational system VO Suhomlinskiego was riddled with good education and spirituality.

У сучасних умовах глобалізації українського суспільства гуманістична педагогіка В.О.Сухомлинського впевнено крокує по планеті. Його теоретична спадщина і сьогодні – це гуманістичне творче розв’язання найскладніших проблем освітньої практики. Тільки така людина, як Василь Олександрович, людина сильної волі могла проявити в суспільстві, де панували ідеї примусового авторитарного навчання, рішучість і твердість духу, провести гуманістично спрямовані експерименти, проголосити і підтвердити «принципи добропрекрасної педагогіки».

Важливо зазначити, що у працях В.О.Сухомлинського сформована і обґрунтована цілісна система виховання, яка ґрунтується на гуманістичних ідеях добра і краси. Адже дитина пізнає навколишній світ здебільшого серцем. Тому в неї потрібно зберегти й